

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3485>

JUSTIFYING THE EXISTENCE OF GOD ON A WEAKER PRINCIPLE

DAHA ZAYIF BİR İLKE İLE TANRI'NIN VARLIĞINI TEMELLENDİRME¹

Süleyman Altın²

Abstract

In the history of thought, the majority of discussions on the existence of God are gathered under the umbrella of cosmological argument. The cosmological argument can be considered “a family of arguments” because it has different versions, but it is clear that the basis of all interpretations is the causality and principle of sufficient reason, directly or indirectly. Today, some views consider that the arguments can be rebuilt on this foundation from different perspectives and aim to put forward stronger explanations about the existence of God. In this way, they aim to increase the convincing power of the cosmological argument. These views can be considered as arguments with reasonable aspects since they are based on rational justifications in some respects. From another perspective, these views are so weak that they can be seen as explanations with no convincing power. This Article examines Joshua L. Rasmussen’s reconsidered cosmological argument and its consistency, rationality, convincing power and validity.

Key Words: Causation, Weaker Principle of Sufficient Reason, Contingency.

Özet

Düşünce tarihinde Tanrı'nın varlığı üzerine tartışmaların büyük çoğunluğu kozmolojik argüman çatısı altında toplanmaktadır. Her ne kadar farklı versiyonlarından dolayı bir argüman ailesi olarak değerlendirilebilse de kozmolojik argümanın bütün yorumlarının temelinde doğrudan veya dolaylı olarak nedensellik ve yeter-sebep ilkesinin olduğu açıktır. Bu temel üzerine inşa edilmiş olan argümanları günümüzde farklı açılardan yeniden ele alarak Tanrı'nın varlığı konusunda daha güçlü açıklamalar ortaya koymayı ve böylece argümanın ikna edici gücünü artırmayı amaçlayan bazı görüşler vardır. Bu görüşler, bazı açılardan rasyonel gerekçelerle temellendirilmiş olmalarından dolayı makul yönleri olan argümanlar olarak değerlendirilebilir. Bazı açılardan ise hiçbir ikna edici gücü olmayan açıklamalar olarak görülebilecek kadar zayıf görüşlerdir. Bu makalede, kozmolojik argümanı günümüzde yeniden ele alarak birtakım açıklamalar ortaya koyan Joshua Rasmussen'in argümantasyonu,

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Recep Kılıç danışmanlığında tamamladığımız “Günümüz Din Felsefesinde Kozmolojik Delil Tartışması” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye, 2023).

² Dr., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Felsefesi, mslymnltn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7907-4763.

argümanının tutarlılığı, rasyonelliği, ikna edici gücü ve geçerliliği irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nedensellik, Daha Zayıf Yeter-Sebepl İlkesi, Olumsuzluk.

GİRİŞ

Bu çalışmada, okuyucunun kozmolojik argüman konusunda klasik literatüre ve başlıca eleştirilere az çok aşına olduğu varsayılarak herhangi bir tarihsel ve kavramsal bir arka plana yer verilmemiştir. Böylelikle çalışmada güncel bir tartışmayı daha kapsamlı ve daha ayrıntılı şekilde irdelene imkânı bulacağımız kanaatindeyim. Sınırlarımız, Tanrı'nın varlığı konusunda Joshua L. Rasmussen'in görüşlerini kozmolojik argüman çerçevesinde inceleme üzere çizilmiştir. Bu konudaki güncel tartışmalar ve eleştiriler çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Çalışmamızın temel amacı, Tanrı'nın varlığına dair Rasmussen'in ortaya koyduğu görüşlerin tutarlılığını, makuliyetini, eleştirilere karşı açıklayıcı gücünü değerlendirmektir. Böylelikle argümanının hem teizm karşıtlarına karşı ikna edici gücüne dair hem de teistleri tatmin edebilecek güçlü açıklamalar ortaya koyup koymadığına dair çıkarımlarda bulunabiliriz.

Doğru değerlendirmelerde bulunabilmek için öncelikle Rasmussen'in argümanını ana hatlarıyla ortaya koymak gerekmektedir. Ardından, Rasmussen'in bu *güncelleme* ile kozmolojik argümana ne gibi katkılar sağladığını eleştirileri üzerinden değerlendirebiliriz. Sonuçta ise bu güncelleme ile argümanın ne derece makul, güçlü ve ikna edici olduğuna dair birtakım kanaatler ortaya koyabiliriz.

Aslında kozmolojik argüman üzerine yapılan güncel yorumların neredeyse hepsi genel itibarıyla köklü değişiklikler ortaya koymamakta ve birçok açıdan mevcut literatürde malum olana sadece birkaç noktada değişiklikler yapmaktadırlar.³ Bu çalışmada ele alacağımız güncel yorum ise, Leibnizci yeter-sebepl ilkesi temelinde ortaya konmuş olan kozmolojik argümanın birtakım köklü eleştirilerin hedefi olduğunu ileri sürmektedir. Çözüm yolunun ise bu ilkenin daha zayıf bir formuyla kozmolojik argümanı yeniden inşa etmek olduğunu savunmaktadır.

Bu bakış açısıyla kozmolojik argümanı klasik itirazlardan kurtarma amacıyla güncel yorumlar ortaya koyan Richard M. Gale ve Alexander R. Pruss, "her olumsal doğrunun bilfiil bir açıklaması olması gerekir"⁴ şeklindeki Leibniz'in yeter-sebepl ilkesini, "her olumsal doğrunun bir açıklaması olması mümkündür"⁵ şeklinde daha *zayıf*⁶ bir versiyona çevirerek yeni bir kozmolojik argüman ortaya koymaktadır. Joshua Rasmussen ise Leibniz'in ilkesine uygulanan bu yöntemin aynısını Gale ve Pruss'un kısıtlı versiyonuna uygulamaktadır. Böylelikle ilke Rasmussen'de en yalın ifadesiyle, "her olumsal somut nesnenin bir nedeni olması mümkündür" şeklini alır.⁷

Rasmussen, somut bir zorunlu varlığın var olduğunu ortaya koymak için öncelikle soyut ilişki durumları (state of affairs) üzerinden metafizik bir çerçeve öngörmektedir. "Zorunlu olarak, herhangi bir olumsal somut nesnenin bir nedeni var olması *mümkündür*" şekilde

³ Robert Charles Koons, "A New Look at the Cosmological Argument", *American Philosophical Quarterly*, 1997, Sayı: 34 (2), s. 193.

⁴ Gottfried Wilhelm Leibniz, "On the Ultimate Origination of Things", *Philosophical Essays*, Hackett Publishing Company, Indianapolis 1989; G. W. Leibniz, *Discourse on Metaphysics*, (Trans. R. M. George), The Open Court Publishing Company, Illinois 1979a, s. 19; G. W. Leibniz, *Monadology*, (Trans. G. R. Montgomery), The Open Court Publishing Company, Illinois 1979b, s. 258 /32 ff.

⁵ Richard M. Gale ve Alexander R. Pruss, "A New Cosmological Argument", *Religious Studies*, 1999, Sayı: 35.

⁶ İlkenin bu versiyonu, Zayıf Yeter-Sebepl İlkesi (Weak-Principle of Sufficient Reason (W-PSR)) olarak literatürde yer bulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Altın, "Günümüz Din Felsefesinde Kozmolojik Delil Tartışması", Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2023, s. 176-219.

⁷ Joshua L. Rasmussen, "From a Necessary Being to God" *International Journal for Philosophy of Religion*, 2009, 66 (1), s. 1-13; J. Rasmussen, "From States of Affairs to a Necessary Being" *Philosophical Studies*, 2010a, Sayı: 148, s. 183-200; J. Rasmussen, "A New Argument for a Necessary Being", *Australasian Journal of Philosophy*, 2010b, 89 (2) 351-356; J. Rasmussen, "Cosmological Arguments from Contingency", *Philosophical Compass*, Oxford: Blackwell Publishing, 2010c, 5 (9), s. 806-819.

bir nedensel ilkeyi temel alarak somut bir zorunlu varlığın var olduğuna dair birtakım argümanlar ortaya koymaktadır. Birkaç alternatif nedensel ilkeye dayanan açıklamalarıyla, geleneksel kozmolojik argümanların karşılaştığı birçok problemin çözüme kavuşturulabileceğini ileri sürmektedir.⁸ Argümanı ile ulaştığı *zorunlu varlık* kavramına David Hume'un, Immanuel Kant'ın ve Bertrand Russell'in klasik itirazlarını ele alarak birtakım açıklamalarda bulunur. Son olarak argümanın güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirir. Fakat bu açıklamaların, kozmolojik argümana yöneltilen klasik itirazlara - Rasmussen'in ileri sürdüğü gibi- çözüm sunup sunmadığı önemli bir sorudur. Çünkü ortaya konan açıklamalar, *eleştirilere rasyonel yanıtlar sunmaktan ziyade kozmolojik argümanı bu eleştirilerin hedefi olmaktan kurtarma çabası* gibi görünmektedir. Bu iddiamızı temellendirebilmek için öncelikle Rasmussen'in argümanını özetleyebilir, ardından eleştiri ve değerlendirmelere geçebiliriz.

Daha Zayıf Bir Yeter-Sebep İlkesi ile Tanrı'nın Varlığını Temellendirme

Rasmussen, argümanını üç adımdan oluşan bir arka plan ile temellendirir. Birinci adımda 'belirli türden herhangi bir başlangıcın bir nedeni olması mümkündür' şekilde bir aksiyomla başlar. Somut nesnelere üzerinden bu aksiyoma açıklık getirmeye çalışan Rasmussen, bir koltuk örneği üzerinden, "bu koltuğun varlığının, malzemeleri bir araya getiren bir zanaatkâr veya fabrika makinesi gibi bir nedensel faktörün sonucu olabileceğini"⁹ ileri sürer. Benzer şekilde bu nedenselliğin proton ve nötron gibi çok küçük nesnelere için de düşünülebilir olduğunu dile getirir.

İkinci adımda Rasmussen, 'bir nedene sahip olmayan somut bir nesnenin var olması mümkündür' öncülü ile 'nedenselliği' birleştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece zorunlu varlığı var olduğuna dair Scotus'a dayanan bir argümana ulaşmayı hedeflemektedir. Rasmussen'in amacına ulaşip ulaşmadığını, Scotus'un bu konudaki görüşlerine kısa bir bakışla daha açık şekilde görebiliriz. Scotus'un görüşlerinden uyarlanan öncülleri şu şekilde ifade edebiliriz:

- (1) Bir nedeni olmayan somut bir nesne vardır, (öncül)
- (2) Her olumsal somut nesnenin bir nedeni olması mümkündür,
- (3) Zorunlu bir somut nesne vardır.¹⁰

Scotus'un görüşlerinden hareketle uyarlanan bu argümandaki birinci önermeye göre, içinde var olduğu her mümkün dünyada nedenlenmemiş olan bir nesneyi, diyelim ki A'yı içeren bir mümkün dünya vardır. İkinci öncüden dolayı, A nesnesi olumsal bir nesne olamaz. Sonuçta, her olumsal nesne en az bir mümkün dünyada nedenlenmiştir. Dolayısıyla, A zorunlu olarak var olan bir nesnedir. A nesnesi, bilfiil dünya da dâhil olmak üzere tüm mümkün dünyalarda vardır sonucuna ulaşmaktadır.¹¹

Argümanı bu şekilde yorumladığımızda 'bilfiil dünyada zorunlu olarak var olan somut bir nesne vardır' sonucuna ulaşmak istendiği açıktır. Nitekim argümana göre A hem zorunludur hem de zorunlu olarak nedenlenmemiştir. Dolayısıyla argüman sadece bilfiil zorunlu bir varlığın var olduğu değil, aynı zamanda zorunlu bir varlığın tüm mümkün dünyalarda bilfiil var olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

⁸ Kozmolojik argümana yöneltilen klasik itirazların başında, Leibnizci yeter-sebep ilkesinin çok katı olduğu bu yüzden özgür iradeye yer vermediği ve *boşluk problemine (gap problem)* sebep olduğu eleştirileri yöneltilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: J. Rasmussen, 2010a, s. 183; *Boşluk problemi; 'İlk Neden'e ulaşma'* ve 'İlk Neden'in teizmin Tanrı tasavvuruyla uyumlu olduğunu ortaya koyma' şeklinde iki adımdan oluşan kozmolojik argümanların bu iki adımı arasında bir boşluk olduğu görüşüne verilen addır. Tartışmanın ayrıntılı analizi için bkz. William L. Rowe, *The Cosmological Argument*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1975, s. 7.

⁹ Rasmussen'in bu örneği ilk bakışta teleolojik argümanı anımsatsa da aslında o herhangi bir tasarımcıya veya erekselliğe dair bir temellendirme yahut açıklama girişiminde bulunmamaktadır. Bu örnekte Rasmussen sadece varlığının bir nedeni olması cihetinden konuyu açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. J. Rasmussen, 2010a, s. 185.

¹⁰ Emanuel Rutten, *Towards a Renewed Case for Theism*, Wöhrmann Print Service, Amsterdam 2012, s. 100.

¹¹ J. Rasmussen, 2010a, s. 186-187.

Son aşamada Rasmussen ‘eğer X olumsal bir somut nesne ise, o zaman *muhtemelen* (*possibly*)¹² X nedenlenmiştir’ şeklindeki ilkesini, herhangi bir somut olumsal nesnelere bütünü için geçerli olabileceğini ileri sürer.¹³ Rasmussen’in bu düşüncesini daha açık şekilde ele alabilmek için onun ‘olumsal varoluş durumu’ (*contingent state of affair*)¹⁴ kavramının mahiyetine dair açıklamalarına bakabiliriz. Ona göre olumsal varlık, mevcut olan belirli olumsal bireylerin/tikellerin zorunlu olmaması durumudur. Rasmussen burada ‘birey’ terimini ‘somut nesne’ kavramı ile eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla olumsal var oluş, herhangi bir mümkün somut olumsal nesnelere topluluğudur.

Daha sade bir şekilde ifade edecek olursak, Rasmussen’e göre olumsal varlık, en az bir mümkün dünyada var olan herhangi bir somut olumsal nesnelere topluluğudur. Bir örnek üzerinden; A , B ve C ’nin bazı mümkün dünyalarda birlikte var olan olumsal somut nesnelere ise, o zaman $\{A, B, C\}$ olumsal bir varoluş durumudur. Ancak A , B ve C ’nin hepsinin birlikte var olduğu bir mümkün dünya yok ise; o zaman $\{A, B, C\}$, A , B ve C olumsal nesnelere olsa bile, olumsal bir varoluş durumu değildir.¹⁵ Bu örnekteki olumsal var oluş durumuna X diyelim. Rasmussen’in nedensellik ilkesine göre, eğer X olumsal bir varlık ise, o zaman X ’in nedensel olarak açıklanması mümkündür.

Peki, olumsal bir varoluş durumunun gerçekleşmesinin nedensel bir açıklaması olması ne anlama gelir? Rasmussen’e göre bu açıklama aslında olumsal en az bir varlığın var olduğunu ortaya koyarak olumsallar kümesine dâhil edilemeyen nedensel bir açıklamasının var olmasının mümkün (*muhtemel*) olduğu anlamına gelir. Bu yorumdan anladığımız kadarıyla Rasmussen, hiçbir nedensel açıklaması olmayan veya tamamen kendi içinde nedensel bir açıklamaya sahip olan olumsal varlıkların imkânına karşı değildir. Buna ek olarak, olumsal bir varlığın dışsal bir açıklamayı içeren nedensel açıklamaya sahip olmasının en azından mümkün olduğunu iddia etmektedir.

Daha açık bir dille ifade edecek olursak: Rasmussen’in hedefi ‘sadece en az bir olumsal varlıktan söz edebilirsek, bunun var olma nedeninin kendisi dışında olduğunu ileri sürebiliriz’ sonucuna varmaktır. Ona göre böyle bir durumu tasavvur etmenin önünde hiçbir engel yoktur. Buradan hareketle bir ilk nedenin varlığının tasavvur edilebilir olmasına işaret etmektedir. Burada dikkat çeken nokta, Rasmussen’in evrendeki bütün varlıkların veya bir bütün olarak evrenin olumsal olduğuna dair bir iddiasının olmaması hatta bu konuda eleştirilere açık kapı bırakmasıdır. Dolayısıyla bu yorum, kendi kendisinin nedeni olmaya veya zorunlu bir ilk nedeni varsaymadan düşünce geliştirebilmeye açık kapı bırakmaktadır.

¹² Tanrı’nın varlığı konusunda güncel tartışmalar üzerine araştırmalarımızın genelinde *possibly* kavramı *mümkün* anlamını karşılamaktadır. Ancak Rasmussen’in argümanında ortaya koyduğu çerçeve bu kavramın *mümkün* sözcüğüyle tam olarak karşılamadığı izlenimi oluşturmaktadır. Çünkü Rasmussen bazı noktalarda *muhtemelen mümkün* diyecek kadar naif bir söyleme girdiği görülmektedir. Bu kavram hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bruce Aune, “Possibility” Maddesi, *The Encyclopedia of Philosophy*, (Edit. P. Edwards), Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, New York 1972, Sayı: 6, s. 419-424; Mahmut Kaya, “İmkân” Maddesi, *DİA*, İstanbul 2000, Cilt: 22, s. 224-225.

¹³ Rasmussen’in nedenselliği bu şekilde genellemesi bir bakıma *mereolojik* (parça-bütün ilişkisi) yaklaşımla benzerlik gösterse de aslında tam olarak böyle bir ilişkisi kurulup kurulmadığı açık değildir. Çünkü Rasmussen, tek bir olumsal varlığın bir nedeni olmasından hareketle, tüm olumsal varlıklar bütünü’nün (evrenin) olumsal olduğu sonucuna gitmemektedir. Daha ziyade, herhangi bir tasavvur edilebilir mümkün varlığın bir nedene sahip olmasından hareketle, rastgele (*arbitrary*) bir toplamın da bir nedeni olmasının mümkün olduğunu tasavvur etmenin önünde bir engel olmadığını savunmaktadır. *Mereoloji* kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Achille Varzi, “Mereology” Maddesi, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (SEP)*, (Edit. E. N. Zalta), 2019; <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/mereology/> (Online Erişim Tarihi: 15.08.2023)

¹⁴ Çalışmanın genelinde anlam bütünlüğü sağlamak adına (yazar tarafından bilhassa vurgulanmadıkça) metnin devamında “olumsal varlık” olarak ifade edilecektir. Kavram hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. David W. Hamlyn, “Contingent and Necessary Statement” Maddesi, *The Encyclopedia of Philosophy*, (Edit. P. Edwards), Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, New York 1972, Sayı: 2, s. 198-204; Sarp Erk Ulaş, vd., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2002, s. 1062-1063.

¹⁵ J. Rasmussen, 2010a, s. 188.

Kozmolojik argümanda nedensellik ilkesinin ne derece önem teşkil ettiği herkesin malumudur. Güncel tartışmalar üzerinden bu durumu örneklendirebiliriz. İlk olarak kelâm kozmolojik argümanı, ‘*var olmaya başlayan her şeyin bir nedeni vardır*’ öncülünü *a priori* bir ilke olarak değerlendirmekte ve tartışmaya bile gerek görmemektedir.¹⁶ Bir diğer örnek, Robert Koons’un olumsuzluk argümanında nedensellik *a priori* olarak kabul edilmese de en azından vazgeçilmez bir unsur olarak ayrıntılı bir şekilde temellendirilmektedir.¹⁷ Rasmussen’in argümanına en yakın tutum içerisinde olan Gale ve Pruss’un W-PSR’si bile en azından zorunlu varlığın başka bir zorunlu varlık tarafından nedenlenmiş olmasına karşı çıkmaktadırlar.¹⁸ Oysa Rasmussen, sadece olumsal bir varlığın muhtemelen nedenlendiğini ortaya koymanın yeterli olacağı kanaatindedir.

Rasmussen’in somut bir zorunlu varlığa giden yolundaki bir sonraki adım, maksimum olumsal varoluş durumu kavramıdır. Bir maksimum olumsal varoluş durumu, kendisiyle *uyumlu* her olumsal varoluş durumunu içeren olumsal varlıklar kümesidir. Ancak burada Rasmussen’in ‘*uyumlu olmak*’ (*being compatible with*) ile ne kast ettiği tam olarak açık değildir.¹⁹ Bu arka plan bilgisiyle Rasmussen’in zorunlu olarak var olan bir varlık için yeni bir kozmolojik argüman sunarak zorunlu bir somut nesneye giden yolunu önermesel formda şu şekilde ifade edebiliriz:

- (i) Olumsal varlıkların nedensel olarak açıklanması mümkündür (Nedensellik İlkesi),
- (ii) En az bir tane maksimum olumsal varlık vardır, buna M diyelim (öncül),
- (iii) Maksimum olumsal varlık, birinci öncül için bir istisna değildir (öncül)
- (iv) M, birinci öncül için bir istisna değildir (ii, iii’den),
- (v) M, muhtemelen nedensel olarak açıklanmıştır (i, iv’den),
- (vi) M’nin nedensel olarak açıklandığı bir W mümkün dünyası vardır (“mümkün” tanımı),
- (vii) M’de olmayan W’deki bir N nesnesi, M’de bir nesneye neden olur (“nedensel açıklamanın” tanımı),
- (viii) M, W’deki tüm olumsal nesnelere içerir (ii’den),
- (ix) N nesnesi, W’de olumsal bir nesne değildir, (vii, viii’den)
- (x) N nesnesi, W’de zorunlu bir nesnedir, (ix’den)
- (xi) Zorunlu bir nesne vardır (x, S5’ten).

Öncüllerden hareketle şu yorumları yapabiliriz: Birinci öncül, olumsal varoluş durumlarının muhtemelen nedenlendiğine dair varsayımda bulunmaktadır ve bunu nedensel ilke olarak görmektedir. Bu ilke bir istisnası olmayan bir maksimum olumsal varoluş durumunun var olduğu öncülüyle birleştiğinde şu sonuca varılır: İçinde maksimum bir olumsal durumun var olduğu nedensel bir açıklamaya sahip mümkün bir dünya var olması gerekir. Dolayısıyla, aslında (i), (ii) ve (iii) öncülleri, iki ara adım aracılığıyla (vi) öncülüne varır. Burada ulaşılan nedensel açıklama, bir “harici/dış nedene” atıfta bulunur. Şimdi, kuşkusuz, bu harici/dış neden, zorunlu olmalıdır, çünkü o maksimum durumda içerilmez ve yukarıda Rasmussen’in *uyumlu olma* ile kast ettiği üzere her maksimum durum, içinde var olduğu dünyalardaki tüm olumsal nesnelere içerir. Son olarak Rasmussen modal mantığın S5²⁰ aksiyomundan destek alarak, bu harici/dış

¹⁶ William Lane Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, Macmillan Press, London 1986; W. L. Craig, “Kelâm Kozmolojik Kanıtı”, (Çev. Z. Yavuz), *Allah Felsefe ve Bilim*, (içinde), (Edit. C. Taslaman, E. Doko), İstanbul Yayınevi, İstanbul 2016, s. 145-174.

¹⁷ R. C. Koons, 1997, s. 193-211.

¹⁸ R. M. Gale ve A. R. Pruss, 1999, s. 461-476; A. R. Pruss, “A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument”, *Religious Studies*, Cambridge University Press, New York 2004, Sayı: 40 s. 165-179.

¹⁹ J. Rasmussen, 2010a, s. 191.

²⁰ *Modal aksiyom S5’e göre* “eğer bir şey zorunlu ise, zorunlu olarak zorunludur. Eğer bir şey olumsal ise, zorunlu olarak olumsaldır.” Ayrıntılı bilgi için bkz: James Garson, “Modal Logic” Maddesi, *SEP*,

nedenin, bilfiil dünya da dâhil olmak üzere tüm mümkün dünyalarda var olduğu sonucunu ortaya koyar. Böylece, Rasmussen'in yolunun ulaştığı yeni kozmolojik argümanı sonuçlandıran zorunlu bir neden vardır. Üstelik Rasmussen bu sonucun *reddedilebilir* (defeasible)²¹ bir kural olarak kabul edilmesini önermektedir.

Rasmussen'in bu açıklamalarında dikkatimizi çeken nokta, '*olumsal varoluş durumları muhtemelen nedensel olarak açıklanır*' öncülünü onun nasıl temellendirdiğidir. Rasmussen makalesinde şöyle diyor: "Bir koltuğun bir nedeni olabileceğini düşünmek makul ise, o zaman belirli parçacıkların koltuk şeklinde düzenlenmiş olmasının da bir nedeni olabileceğini düşünmek de makul olmalıdır."²² Buradan anladığımız: eğer belirli bir olumsal düzlemde (koltuk gibi) bir nesnenin nedeni olabileceğini düşünmek makulse; buradan hareketle '*olumsal nesnelere muhtemelen nedenlenmiştir*' sonucu çelişki doğurmuyorsa, o zaman olumsal düzenlemelerin kendilerinin muhtemelen nedenlenmiş olduğu sonucu çıkacaktır. Rasmussen bu sonucundan hareketle tüm diğer olumsal varlıklar arasında bir benzerlik/yakınlık ilişkisi kurarak genellemede bulunur. Sadece koltuklar gibi sıradan nesnelere yansıtan düzenlemelerden tutun da mükemmel şekilde oluşturulmuş doğal düzenlemelere kadar her şeyi kapsayan bir genellemedir bu. Örneğin ev eşyalarından en özel düzenlemelere kadar; sol ayak parmağından bütün bir organizmaya kadar; bir tahta parçasından Özgürlük Anıtı'nın üst kısmının uzamsal-zamansal düzenlemesine kadar [...] her türlü düzenlemeye geçiş yaparak genellemede bulunmaktadır.²³

Burada Rasmussen'in amacı bir bakıma, muhtemelen nedenlenmiş düzenli düzenlemeleri tasavvur edebiliyorsak, muhtemelen nedenlenmiş özel türden düzenlemeleri de tasavvur edebileceğimiz sonucuna varmaya çalışmasıdır. Buradan hareketle de bazı doğaüstü fâiillerin, bazı özel düzenlemeleri gerçekleştirdiği konusunda hür iradeyle ve kasıtlı olarak meydana getirdiği bir mümkün dünyanın var olduğu sonucuna zemin hazırlamaktadır.

Peki, olumsal bir düzenlemenin nedensel bir açıklaması olması ne anlama gelmektedir? Bu nedensel açıklamanın da başka bir açıklama gerektirmemesinin önünde ne gibi engeller vardır? Genellemeler yaparak evrenin bir nedeni olduğunu ileri sürmek, güçlü bir şekilde alternatif açıklamaları çürütür mü? Vardığımız bu sonuçla bu ilk nedenin *Tanrı* olduğunu ileri sürebilmek için herhangi bir gerekçemiz var mıdır? Aslında bu minvaldeki birçok soru Rasmussen'de yanıtız kalan noktalar. Bu soruların yanıtlarını, Tanrı'nın varlığına dair diğer görüşlere nazaran Rasmussen'in argümanı hangi açılardan daha makul olduğuna dair açıklamaları üzerinden arayabiliriz.

Klasik İtirazlar ve Rasmussen'in Argümanının Gücü

Rasmussen, sırasıyla Hume, Kant ve Russell'in kozmolojik argümana yönelttiği itirazları kendi argümanı için bir itiraz teşkil edip edemeyeceğini değerlendirmektedir. Humecü ilk itiraz: "tasavvur edebilmek, imkânı gerektirir ve var olan her şeyin yokluğu da tasavvur edilebilir; dolayısıyla zorunlu nesnelere yoktur" şeklinde okunabilir.²⁴ Eğer böyle bir itiraz

(Edit. E. N. Zalta), Online Erişim için bkz. <https://plato.stanford.edu/entries/logic-modal/> (Erişim Tarihi: 11.09.2023)

²¹ *Reddedilebilir/Yanlışlanabilir Çıkarım Sistemleri* (Defeasible or Non-monotonic Inference Systems): Bu kavramları kelime anlamı olarak istisnai/yanlışlanabilir/istisnası olabilen veya yeknesak olmayan çıkarım sistemleri şeklinde ifade etmek yanlış olmayacaktır. Literatürde, *non-monotonik mantık* yine yanlışlanabilen/istisnai/kusurlu çıkarımlar için kullanılan, yeni aksiyomların eklenmesinin eski teoremleri geçersiz kılabilirdiği mantık olarak geçmektedir. Bu tür mantık, eksik bilginin varlığından hareket ederek, yeni gözlemlerin ışığında varsayımlar yapması ve ardından revize etmesi gereken aktif süreçlerin modellenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Drew McDermott, Jon Doyle, "Non-monotonic logic I", *Artificial Intelligence*, 1980, Sayı: 13, s. 41-72; Ronald R. Yager, "Nonmonotonic Inheritance Systems", *Systems Man and Cybernetics IEEE Transactions on*, 1988, Sayı: 18, (6), s. 1028-1034; Christian Strasser, G. Aldo Antonelli, "Non-monotonic Logic" Maddesi, *SEP*, (Edit. E. N. Zalta), <https://plato.stanford.edu/entries/logic-nonmonotonic/> (Erişim Tarihi: 10.10.2023); Robert Koons, "Defeasible Reasoning" Maddesi, *SEP*, Edit. E. N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/entries/reasoning-defeasible/> (Erişim Tarihi: 10.10.2023).

²² J. Rasmussen, 2010a, s. 187.

²³ J. Rasmussen, 2009, s. 3; J. Rasmussen, 2010a, s. 185.

²⁴ J. Rasmussen, 2010a, s. 196-197.

makul ise, o zaman aslında zorunlu nesnelere var olduğuna dair Rasmussen'in üçüncü öncülünden şüphe etmek için yeterli bir gerekçe ortaya konmuş olacaktır.

Rasmussen bu eleştiriyi argümanına hem kendisi uyarlamakta hem de bu eleştiriye karşı yeterince açık bir yanıt ortaya koymamaktadır. Yanıtlarının vardığı nokta, argümanının nesnelere değil olgularla ilişkili olduğu ve Hume'cu itirazın kendi argümanını hedef almadığı yönündedir. Öyleyse bir kimse haklı olarak Rasmussen'in metafizik çerçevesini kabul etmedikçe bu argümanı ikna edici bulmayacaktır. Buna rağmen Hume'cu itirazın geçerli olmadığı ve Rasmussen'in argümanının makul olabileceğine dair değerlendirmeler de mevcuttur. Fakat bu değerlendirmeler de ikna edici güce sahip değildir. Rutten'in yorumu üzerinden bu iddiamızı temellendirebiliriz.

Rutten'in yorumuna göre, aslında Rasmussen'in yanıtı metafizik çerçeveyi belirli bir başlangıç noktası olarak almaktadır. Hume'cu itiraz, 'tasavvur edilebilirlik, imkânını gerektirir' ve 'var olan her şey var olmayan olarak da düşünülebilir' şeklindeki iki temel varsayıma dayanmaktadır. Burada 'var olan bir şeyin ancak biz o şeyin kendisini tasavvur edebiliyorsak, var olmayan olarak tasavvur edilebileceği' iddiası bir noktaya kadar kabul edilebilir. Sonuçta söz konusu şey hakkında uygun bir kavrayışa sahip olmadan, o şeyin var olmadığını tasavvur ettiğimizi asla kanıtlayamayız. Ayrıca, söz konusu şeyin uygun bir kavramsallaştırması olmadan, o şeyin var olmadığını tasavvur ettiğimizi bile belirleyemeyiz. Dolayısıyla Hume'cu ikinci varsayım, en azından '*var olan ve kavranabilir olan her şeyin var olmayan olarak kavranabileceği*' iddiasıyla sınırlandırılmalıdır. Ancak Hume'cu itirazın Rasmussen'in argümanı için bir sorun haline gelmesi için *zorunlu nesnelere kavranabilir olduğu* iddiasını kabul etmemizi gerektirir. Nitekim sadece bu ileri iddiayı kabul edersek, itirazın varsayımlarına göre, zorunlu nesnelere olmadığı sonucu çıkacaktır. Gel gelelim insanların onları uygun şekilde kavramsallaştırabilmeleri anlamında tüm zorunlu nesnelere kavranabilir olduğu iddiası, Rasmussen'in argümanından hiçbir şekilde çıkarılamaz. Çünkü onun argümanı tüm dengelsel olarak zorunlu bir varlığın olması gerektiği sonucuna varır. Fakat bu sonuç, zorunlu varlığın da kavranabilir olmasını gerektirmemektedir. Dolayısıyla Hume'cu ilk itiraz geçerli değildir.²⁵

Burada yeterince dikkat edilmediğini düşündüğümüz nokta, Hume'cu itirazın *sonucu* değil *öncülü* hedef aldığıdır. Hume'un itirazının var olanlar-mümkünler-olumsallar-tecrübe edilenler edilebilenler sınıfına dâhil edilerek Rasmussen'in argümanının sonucu olan zorunlu varlığı hedef alamayacağını söylemek apaçık bir kategori hatasıdır. Dolayısıyla Hume'cu itiraz, Rasmussen'in kendine göre yorumuyla ortaya koymasına rağmen doğru analiz edilerek güçlü ve ikna edici bir açıklama sunamamasından dolayı geçerli olduğu sonucu daha makuldür.

Bir diğer Hume'cu itiraz üzerinden değerlendirecek olursak; "Rasmussen'in argümanının ulaştığı zorunlu nesne maddi bir nesne olabilir ve bu çerçevede argümanı kozmolojik bir argüman olarak önemini kaybedecektir. Rasmussen, zorunlu bir maddi nesnenin, hem maddi hem de maddi olmayan tüm somut olumsuzların uygun bir nedensel açıklamasının kurucu bir parçası olmasının pek mümkün olmadığı eleştirisini reddetmektedir.²⁶ Bu noktadaki açıklamalar da en az birinci eleştiriye verilen yanıtlar kadar zayıf ve ikna edicilikten uzaktır. Dolayısıyla ayrıntıya girmeye gerek bile duymadan diğer itirazlara karşı yanıtlarını incelemeye geçebiliriz.

Rasmussen tarafından Hume'a atfedilen üçüncü itiraz, "parçaların bir bütün halinde değerlendirmek yalnızca zihinsel bir soyutlamadır, dolayısıyla tüm olumsal şeylerin bütünü'nün nedenini araştırmak anlamsızdır" şeklindedir.²⁷ Bir kimse bu itiraza yanıt olarak şu yorumu getirebilir: 'Rasmussen'in kozmolojik argümanı soyut durumların nedensel açıklamalarına dayanmaktadır ve bu durumlar tam olarak *bir araya getirilmiş somut bütünler* olarak anlaşılacak zorunda değildir, dolayısıyla Hume'cu itiraz geçerli değildir'. Aslında bu yanıtın bazı açılardan doğruluk payı vardır. Çünkü Rasmussen, soyut durumların nedensel açıklamalarını bu durumlar içindeki somut nesnelere nedenleri

²⁵ E. Rutten, 2012, s. 113.

²⁶ J. Rasmussen, 2010a, s. 197.

²⁷ David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, Hafnew Publishing Company, New York 1959.

açısından tanımlamaktadır. Tanrı'nın varlığına dair açıklamalarının hiçbir yerinde bu tür durumların kendilerinin muhtemelen somut bütünlere neden olduğunu iddia etmemektedir.

Kozmolojik argümanlara yöneltilen köklü itirazlardan biri de *döngüsellik (begging the question)*²⁸ eleştirisidir. Genelde Kant üzerinden gündeme getirilen bu eleştiri Rasmussen'in argümanına uyarlanarak şu şekilde ifade edilebilir: "Rasmussen'in argümanı, zorunlu somut bir nesnenin mümkün olduğuna dair oldukça şüpheli bir öncülü varsaymaktadır. Bu yüzden argümanı döngüsellğe düşmektedir."²⁹ Rasmussen'e göre bu Kantçı itirazın geçerliliği yoktur. Çünkü bir kimse zorunlu somut bir nesnenin varlığının mümkün olup olmadığı konusunda bilinemezci bir tutum içerisinde olabilir. Buna rağmen yeni argümanın öncüllerinin açıkça doğru olduğu sonucuna varabilir. Böylelikle öncüllerin zorunlu bir somut nesnenin varlığını desteklemek için kullanılabileceği bir kez görüldüğünde, zorunlu bir somut nesnenin hem mümkün hem de bilfiil olduğuna inanılabilir.

Rasmussen'in argümanına yöneltebilecek diğer bir itiraz da Russell'a dayanmaktadır. Bu itiraz, 'sonsuz nedensel seriler muhtemelen vardır ve uygun bir nedensel açıklamaya sahip olamaz' şeklinde ifade edilebilir. Öncelikle sonsuz nedensel serilerin metafiziksel olarak mümkün olduğunu iddia etmekten hiçbir mantıksal çelişki çıkmaz. Sonsuz nedensel serilerin uygun bir nedensel açıklaması olsa da olmasa da Rasmussen'in argümanının sonucuna herhangi bir etkisi yoktur. Çünkü Rasmussen'e göre belirli sonsuz nedensel serilerin nedensel olarak açıklanamaması, kozmolojik argümanına nasıl bir itiraz olabileceği pek açık değildir. Sonuçta, nedensel olarak açıklanamayan nedensel diziler olsa bile, bu, nedensel olarak açıklanamayan olumsal varoluş durumlarının olduğu anlamına gelmez. Aslında olumsal varoluş durumları nedensel ilişkileri değil, sadece nesnelere içermektedir.

Tüm bu tartışmaların sonucunda, Rasmussen'in argümanının sağlam bir İlk Neden argümanı olarak görülüp görülemeyeceği sorusu gündeme gelmektedir. Nihayetinde herhangi bir nedensel ilke temelinde inşa edilen kozmolojik argümanlar, kendinden başka her şeyin nedeni olan zorunlu bir İlk Neden'in var olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadırlar. Dolayısıyla Rasmussen'in 'maksimum olumsuzluktan zorunlu varlığa' argümanı da zorunlu varlığın İlk Neden olduğunu ortaya koyabilirse, ancak o zaman teizmin bir savunması olarak görülebilir. Sonuç bölümünde bu konuda Rasmussen'in argümanının başarısını değerlendirebiliriz.

Sonuç

Rasmussen'in argümanı genel itibarıyla, bazı mümkün dünyalarda maksimum olumsal bir varoluş durumunun nedeninin bir parçası olan zorunlu bir varlığın var olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Fakat Rasmussen'in bu girişimi, bilfiil dünyada bu zorunlu varlığın nedensel eylemi hakkında hiçbir şey söylememektedir. Bir olumsal durumun birçok nedeni olmasına kapıları kapatmadığı gibi, ortaya koyduğu nedenin bir İlk Neden olarak görülebilmesi için de makul açıklamalar ortaya koymamaktadır. Anlayabildiğimiz kadarıyla Rasmussen'in kozmolojik argümanının ima ettiği zorunlu varlığın bilfiil dünyada hiçbir şeye neden olmadığı durum olabilir. Dolayısıyla, zorunlu varlık orada hiçbir şey yapmadan oturuyor olabilir ve tüm olumsal evren, olumsal parçalarından herhangi biri söz konusu zorunlu varlıktan kaynaklanmadan orada olabilir. Bu durumda zorunlu varlığın bilfiil dünyada bir İlk Neden olarak nasıl adlandırılabilceği açık değildir. Nitekim bir ilk nedenin, açık bir şekilde bir İlk Neden olarak adlandırılabilmesi için en azından bir şeye

²⁸ Latince *petito principii* teriminin İngilizce karşılığı olan ve Arapça'da *müsadere ala'l matlup* şeklinde kullanılan bu kavram, Türkçe'ye *savı kanıksama*, *kendi kendini kanıtlayan önerme* veya *döngüsellik* gibi farklı anlamlarla aktarılmaktadır. En yalın ifadesiyle tanımı şu şekilde yapılabilir: Bir akıl yürütmede sonucun, kendisini kanıtlamak için ileri sürülen öncüllerde üstü örtük bir biçimde kabul edilmiş olmasından kaynaklanan informal bir mantık hatasıdır. Diğer bir deyişle, varsayılan iddiayı ispatlanmış gibi kabul ederek çıkarımlarda bulunmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Boruch A. Brody, "Logical Terms", *The Encyclopedia of Philosophy*, Edit. P. Edwards, Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, New York 1972, Sayı: 5, s. 64, İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlıları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 154.

²⁹ J. Rasmussen, 2010a, s. 198.

neden olması gerekir. Dolayısıyla, Rasmussen'in ulaştığı varlık, ateizm üzerinde teizmi desteklemek için yeterli teistik niteliklere sahip bir Tanrı olması şöyle dursun, İlk Neden olarak yeterince atıfta bulunabileceğimiz bir şey olması bile söz konusu değildir.

Diyelim ki Rasmussen'in ortaya koyduğu zorunlu varlık bilfiil dünyada en azından olumsal bir şeye, belki de sadece bir olumsal parçacığa neden olmuş olsun. Hatta bilfiil dünyadaki tüm olumsal nesnelere nedensel bir açıklaması olduğunu ve zorunlu varlığın bir nedensel açıklaması olduğunu varsayalım. Buna rağmen Rasmussen'in kozmolojik argümanının ulaştığı zorunlu varlığın bir İlk Neden olduğu ileri sürülemez. Nitekim Russell'a izafe edilen itirazın sonucu olarak 'sonsuz nedensel serilerin var olabileceğini' düşünmek mümkündür. Fakat Rasmussen bu tür sonsuz dizilerin var olamayacağına dair hiçbir ek açıklama sunmamaktadır.

Aslında Rasmussen bu konuda açıklama yaparsa kendi kozmolojik argümanı *yeni* olarak nitelendirilemeyecektir. Çünkü o, Tanrı'nın varlığına dair mevcut argümanların daha yumuşatılmış bir versiyonunu sunmayı amaçlamaktadır. Eğer sonsuz dizilerin var olamayacağına dair bir açıklama yapsa, zaten hudûs ve kelâm versiyonlarında yapılmaya çalışılanı tekrar etmekten öteye geçemeyecektir. Eğer sonsuz dizilerin var olabileceğini fakat buna rağmen zorunlu bir İlk Neden'in gerekli olduğunu ileri sürerse, o zaman da Thomas Aquinas başta olmak üzere birçok düşünür tarafından savunulan imkân ve olumsuzluk argümanlarını tekrardan öteye geçemeyecektir.³⁰ Sonuç olarak Rasmussen sonsuz dizilerin zorunlu bir İlk Neden'e dayandırılması konusunda her türlü teistik ve ateistik yoruma eşit mesafede durmaktadır. Dolayısıyla böyle bir argümanın teizm lehine pozitif katkı sağladığı sonucuna varmak oldukça zordur.

Diğer bir açıdan Rasmussen'in argümanı, söz konusu zorunlu varlığın aslında bilfiil dünyadaki tüm olumsal varlıklara neden olduğunu varsaysak bile, zorunlu bir İlk Neden'in varlığını ortaya koymamaktadır. Çünkü tanımı gereği bir İlk Neden'in diğer her şeyin nedensiz nedeni olması gerekir. Nedensiz olmak, İlk Neden olmanın özsel bir niteliğidir. Fakat Rasmussen'in argümanı, söz konusu zorunlu varlık tüm olumsal evreni nedenlemiş olsa bile zorunlu varlığın nedensiz olup olmadığına dair hiçbir açıklama ortaya koymamaktadır. Buradan hareketle İlk Neden'in zorunlu olarak nedenlenmiş olduğunu ileri sürmenin önünde hiçbir engel yoktur. Diğer bir ifadeyle, bilfiil dünya ikinci bir zorunlu varlık tarafından neden olunabilir ve diğer tüm mümkün dünyalardaki o ikinci (veya üçüncü) varlık tarafından neden olunabilir.

Rasmussen'in zorunlu varlığı, her biri kendinden sonrakinin varlığına neden olan, sonsuz bir nedensel zorunlu varlıklar dizisinin tasavvur edilebilmesini engellemek üzere hiçbir açıklamada bulunmamaktadır. Bu tür ontolojik durumlar Rasmussen'in yeni argümanında dışlanmamaktadır. Dolayısıyla bu argüman, söz konusu zorunlu varlığın nedensiz bir varlık olduğunu gerektirmemektedir. Bu nedenle, onun argümanı, tam anlamıyla Tanrı olarak adlandırılan bir varlığın var olduğu şöyle dursun, bir ilk nedenin varlığı için bir argüman olarak savunulabilir değildir. Bu sorun çözülmediği sürece Rasmussen'in argümanı, teizmi desteklemekle ilgili kozmolojik bir argüman olarak yetersiz kalacaktır. Rutten'in ifadesiyle; Rasmussen'in maksimum olumsal bir varoluş durumuna ilişkin argümanı, en iyi ihtimalle natüralist *her şey olumsaldır* görüşlerini reddeden bir söylem olabilir.³¹

Genel olarak Rasmussen'in bu argümanda gözden kaçırdığını düşündüğümüz önemli bir nokta şurasıdır: "bir veya daha fazla olumsal nesnenin varoluş nedeni olmak bir şeydir; evrendeki tüm olumsal nesnelere maksimum durumlarının doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkan nedeni (İlk Neden) olmak tamamen başka bir şeydir. Bu ayrımı yapamadığı için Rasmussen'in görüşlerini Tanrı'nın varlığı lehine bir argüman olarak değerlendirmekte güçlük çekmekteyiz. Hatta bu görüşler geliştirilse bile ikna edici bir İlk Neden argümanı formuna dönüştürebileceğine dair bir umut taşımamaktayız.

Hepsinden önemlisi, [başka bir bağlamda ifade edilmiş olsa da] A. Pruss ve R. Gale'in dediği gibi "[...] felsefede en iyi felsefi çabamızı gösterdikten sonra, günün sonunda kendimiz için

³⁰ Tanrı'nın varlığına dair ortaya konan klasik ve güncel argümanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Altın, Ankara 2023.

³¹ E. Rutten, 2012, s. 117.

anlaşılır hale getirebileceğimiz şeylerle gitmeliyiz.”³² Öyleyse teist olsun veya olmasın bir kimse haklı olarak Tanrı'nın varlığı konusunda açıklamalar ortaya koyan görüşlerde anlaşılır, makul, dolayısıyla ikna edici güce sahip argümanlar görmeyi bekleyecektir. Ancak Rasmussen'in ortaya koyduğu argüman, günün sonunda kendimiz için anlaşılır hale getirebileceğimiz hiçbir şey sunmamaktadır. Rasmussen daha ilk adımda kozmolojik argümanı klasik itirazlardan kurtarabileceğini iddia ederek argümanını ortaya koymaya başlamıştır. Fakat gelinen noktada görünen o ki bu görüşler söz konusu eleştirilere rasyonel yanıtlar sunmaktan kaçınmakta ve sadece argümanı bu eleştirilerin hedefi olmaktan kurtarmaya çalışmaktadır. Bir teist için bile tatmin edici bir açıklama olarak değerlendirmenin güç olacağı bu yaklaşımın, teistik olmayan görüşler karşısında herhangi bir gücü olduğu ileri sürülemez. Dolayısıyla Rasmussen'in yeter-sebep ilkesini daha da zayıf bir forma sokarak Tanrı'nın varlığı lehine olduğunu düşündüğü görüşleri bırakın Tanrı'nın var olduğu görüşünü, zorunlu bir İlk Neden'in var olduğu görüşünü bile destekleyecek güce sahip değildir.

Kaynakça

- Altın, S., (2023), “Günümüz Din Felsefesinde Kozmolojik Delil Tartışması”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aune, B., (1972), “Possibility” Maddesi, *The Encyclopedia of Philosophy*, Paul Edwards, (ed.), New York: Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, 6, 419-424.
- Brody, B. A., (1972), “Logical Terms”, *The Encyclopedia of Philosophy*, P. Edwards (ed.), New York: Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, 5, 57-77.
- Craig, W. L., (1986). *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*. London: Macmillan Press.
- Craig, W. L., (2016), “Kelam Kozmolojik Kanıtı”, çev. Zikri Yavuz, *Allah, Felsefe ve Bilim*, (içinde), Caner Taslaman, Enis Doko (ed.), İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Emiroğlu, İ., (1993), *Mantık Yanlıları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Gale, R. M. ve Pruss, A. R. (1999), A New Cosmological Argument, *Religious Studies*, 35 (4), 461-476.
- Gale, R. M. ve Pruss, A. R., (2005), “Cosmological and Design Arguments”, *The Oxford Handbook of Philosophy of Religion*, William Wainwright (ed.), New York: Oxford University Press.
- Garson, J., (2021), “Modal Logic”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/entries/logic-modal/>
- Hamlyn, D. W., (1972), “Contingent and Necessary Statement” Maddesi, *The Encyclopedia of Philosophy*, P. Edwards, (ed.), New York: Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, 2, 198-204.
- Hume, D., (1959), *Dialogues Concerning Natural Religion*, New York: Hafnew Publishing Company.
- Katz, B. D. ve Kremer, E. J., (1997). The Cosmological Argument without The Principle of Sufficient Reason. *Faith and Philosophy*, 14 (1), 62-70.
- Kaya, M., (2000), “İmkân” Maddesi, *DİA*, İstanbul, 22, 224-225.
- Koons, R. C., (1997), “A New Look at the Cosmological Argument”, *American Philosophical Quarterly*, 34 (2), 193-211.
- Koons, R. C., (2022), “Defeasible Reasoning”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, E. N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/entries/reasoning-defeasible/>

³² A. R. Pruss ve R. M. Gale, “Cosmological and Design Arguments”, *The Oxford Handbook of Philosophy of Religion*, (Edit. W. Wainwright), Oxford University Press, New York 2005, s. 123.

- Leibniz, G. W., (1979a), *Discourse on Metaphysics*, çev. R. Montgomery George, Illinois: The Open Court Publishing Company.
- Leibniz, G. W., (1979b), *Monadology*, Trans. George R. Montgomery, Illinois: The Open Court Publishing Company.
- Leibniz, G. W., (1989), *Philosophical Essays*, Trans. Roger Ariew, Daniel Garber, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- McDermott, D. ve Doyle, J., (1980) "Non-monotonic logic I", *Artificial Intelligence*, 13, 41-72.
- Pruss A. R. ve Rasmussen J. L., (2018), *Necessary Existence*, United Kingdom: Oxford University Press.
- Pruss, A. R., (2004), A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument, *Religious Studies*, New York: Cambridge University Press, 40, 165-179.
- Pruss, A. R., (2009), "Leibnizian Cosmological Argument", *Natural Theology* (içinde) William L. Craig and James P. Moreland, (ed.), United Kindgdom: Wiley-Blackwell Publication.
- Rasmussen, J. L., (2009), From a Necessary Being to God, *International Journal for Philosophy of Religion*, 66, 1-13.
- Rasmussen, J. L., (2010a), From States of Affairs to a Necessary Being, *Philosophical Studies*, 148, 183-200.
- Rasmussen, J. L., (2010b), A New Argument for a Necessary Being, *Australasian Journal of Philosophy*, Oxford: Blackwell Publishing, 89 (2) 351-356.
- Rasmussen, J. L., (2010c), Cosmological Arguments from Contingency, *Philosophical Compass*, Oxford: Blackwell Publishing, 5 (9), 806-819.
- Rowe, W. L., (1975), *The Cosmological Argument*, New Jersey: Princeton University Press.
- Rundle, B., (2005), *Why there is Something rather than Nothing*, Oxford: Clarendon Press.
- Rutten, E., (2012), *Towards a Renewed Case for Theism*, Amsterdam: Wöhrmann Print Service.
- Strasser, C. ve Antonelli, G. A., (2019), "Non-monotonic Logic" Maddesi, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, E. N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/entries/logic-nonmonotonic/>
- Ulaş, S. E., Güçlü, A. B. ve Uzun, E., (2002), *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Varzi, A., (2019), "Mereology", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, E. N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/mereology/>
- Yager, R. R., (1988), "Nonmonotonic Inheritance Systems", *Systems Man and Cybernetics IEEE Transactions on*, 18, (6), 1028-1034.
- Yavuz, Z., (2013), "Kozmolojik Kanıt ve İki İtiraz", *Kelam Araştırmaları*, 11 (1), 201-220.
- Zagzebski, L. T., (2007), *The Philosophy of Religion: An Historical Introduction*, Great Britain: Wiley-Blackwell.